

El tractament penitenciari

Josep M. Tamarit Sumalla
Núria Torres Rosell

PID_00142254

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. El tractament penitenciari	7
1.1. El contingut	7
1.2. La finalitat	8
1.3. La voluntarietat	9
1.4. Els principis del tractament	11
1.5. La classificació	13
1.6. El primer grau i els establiments penitenciaris de règim tancat	17
1.7. El segon grau	20
1.8. El tercer grau	21
1.9. Els programes de tractament	23
2. El treball penitenciari	26
2.1. Els principis constitucionals	31
2.2. La relació laboral especial penitenciària	32
2.2.1. Els drets laborals	33
2.2.2. Els deures laborals	33
2.2.3. Els deures bàsics	34
2.2.4. La durada de la relació laboral especial penitenciària: les causes de suspensió i les causes de cessament	34
2.2.5. El règim retributiu	36
2.2.6. Les categories laborals	36
2.2.7. El calendari i la jornada laboral	36
2.2.8. Els conflictes laborals	37
2.3. L'embargabilitat del pagament del treball penitenciari per a satisfer la responsabilitat civil derivada del delictes	37
2.4. Els treballs ocupacionals no productius	38
3. L'assistència social postpenitenciària	39
Resum	41
Exercicis d'autoavaluació	43
Solucionari	44
Glossari	45

Bibliografia..... 46

Introducció

El tractament penitenciari constitueix un dels blocs temàtics fonamentals en l'estudi del dret penitenciari actual. Per començar, la llei, en l'aspecte sistemàtic, ja li concedeix una gran importància, ja que li dedica un títol autònom.

Com ha assenyalat García Valdés, la **regulació del tractament penitenciari** és un dels assoliments i dels encerts més importants de la Llei orgànica general penitenciària (LOGP). Suposa un pas endavant respecte a la posició adoptada pels ordenaments penitenciaris d'altres països, que veuen la matèria referida al tractament dels interns més com un aspecte del règim penitenciari que no pas com una part que té una substantivitat pròpia i autònoma.

La Llei orgànica general penitenciària inverteix els termes de la qüestió i converteix el tractament en la teòrica columna vertebral de l'execució de la pena privativa de llibertat, fins al punt que declara, amb caràcter general, la subordinació dels aspectes de règim a l'objectiu central del tractament.

Tractament

Article 71.1 LOGP.

Aquesta concepció optimista que ha inspirat la redacció del text legal ha generat moltes antinòmies. Per altra banda, el caràcter fonamental del tractament dóna contingut material al principi d'unitat d'execució.

Hem optat per unificar el tractament i el **treball penitenciari** en un mateix mòdul didàctic perquè estem convençuts que el treball penitenciari s'ha d'entendre, fonamentalment i en una perspectiva constitucional, com un instrument al servei de la reinserció social i laboral dels interns, malgrat que en l'aspecte formal estigui ubicat en el títol III de la Llei orgànica general penitenciària, dedicat al règim penitenciari.

Al final s'inclou una referència a l'**assistència postpenitenciària** que, sense ser pròpiament una qüestió de tractament, suposa portar fins a les darreres conseqüències, després de l'excarceració del condemnat, la voluntat resocialitzadora de la Llei.

Objectius

En els materials didàctics d'aquest mòdul trobareu les eines bàsiques perquè assoliu els objectius següents:

- 1.** Conèixer i valorar la posició del tractament dins del sistema penitenciari espanyol.
- 2.** Conèixer els principis i el règim jurídic del tractament penitenciari.
- 3.** Comprendre el paper del treball penitenciari com a eina del tractament.
- 4.** Conèixer els principis constitucionals i la regulació positiva del treball penitenciari.

1. El tractament penitenciari

La Llei orgànica general penitenciària defineix el tractament penitenciari com:

"El conjunto de actividades directamente dirigidas a la consecución de la reeducación y reinserción social de los penados."

Article 59.1

1.1. El contingut

La fórmula consagrada a la Llei sembla reflectir una concepció ampla del tractament d'acord amb la qual una bona part de l'activitat que es duu a terme en un centre penitenciari mereix la consideració de tractament, tot i que la seva regulació es trobi en el títol dedicat al règim penitenciari. Aquesta consideració s'avé, sens dubte, amb la ideologia resocialitzadora optimista que hem destacat en la introducció del mòdul.

No s'ha de passar per alt, tanmateix, l'efecte **restrictiu** que introdueix l'expressió "directament", que permet caracteritzar el contingut específic del títol III de la Llei orgànica general penitenciària. Cal considerar, doncs, que les opinions que qualifiquen com a restrictiva la concepció del tractament que conté l'article 59.1 de la Llei orgànica general penitenciària són força convinctes.

Per tant, les activitats directament encaminades a l'assoliment de l'objectiu proclamat a l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària són les que es porten a terme sota la direcció de l'equip tècnic pluridisciplinari i d'acord amb els principis que proclama l'article 62.

La **determinació de les activitats** és una qüestió de caràcter tècnic que competeix a l'àmbit propi de les ciències de la conducta i que, per tant, no correspon a la llei. La Llei orgànica general penitenciària es limita a assenyalar, a l'article 60.2, que s'han d'utilitzar tots els mètodes de tractament, amb la limitació que cal respectar sempre els drets constitucionals no afectats per la condemna.

Aquesta **limitació legal**, que és conseqüent amb el que estableixen l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària i l'article 25 de la Constitució, tanca el pas a la possible adopció de formes de tractament com les que es practiquen en altres països, com ara la castració terapèutica, els mètodes psicoquirúrgics i determinades teràpies conductistes agressives.

Exemples d'activitats

El treball penitenciari, l'educació sanitària i l'assistència sanitària són exemples de les activitats d'assoliment de la reeducació i la reinserció social dels interns.

Lectures complementàries

Si voleu veure una relació de diverses tècniques de tractament, podeu consultar:

B. Mapelli Caffarena (1983). *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*. Barcelona: Bosch.

M. C. Camacho Brindis (1993). "Psiquiatría y prisión". *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales* (núm. II, pàg. 731 i seg.).

Sobre la limitació legal

La limitació legal no ha d'excloure, d'acord amb García Valdés, els mitjans farmacològics o quimioterapèutics, com ara l'ús de neurolèptics i antidepressius, sota estricte control mèdic.

Com ja hem assenyalat, la Llei no fa una referència explícita i detallada dels possibles **mètodes**, però en destaca els següents¹:

⁽¹⁾Article 66.2 LOGP.

- 1) L'organització de sessions d'assessorament psicopedagògic.
- 2) La psicoteràpia grupal.
- 3) La teràpia del comportament.

També preveu un cas especial, com és el dels **programes basats en el principi de comunitat terapèutica**². Aquest cas es justifica en la mesura que el precepte exigeix una organització penitenciària específica que no s'avé amb el respecte escrupolós a les regles generals del règim.

⁽²⁾Article 66.1 LOGP.

1.2. La finalitat

La Llei orgànica general penitenciària estableix la finalitat del tractament penitenciari:

"El tratamiento pretende hacer del interno una persona con la intención y la capacidad de vivir respetando la Ley penal, así como de subvenir a sus necesidades."

Article 59.2

Així doncs, la Llei limita les seves **aspiracions resocialitzadores** a aconseguir, bàsicament, que el subjecte porti en el futur una vida sense delictes i renuncia a l'objectiu més ambiciós de la integració social (com a assumptió de determinats valors socials dominants), que podria entrar en conflicte amb les regles del joc d'una societat pluralista i tolerant.

Lectura recomanada

Per a aprofundir el tema dels programes de tractament, consulte:

F. Muñoz Conde (1979). "La resocialización del delincuente. Análisis y crítica de un mito". *Cuadernos de Política Criminal* (núm. 7).

Aquesta finalitat, que s'ha qualificat com a modesta, i que està limitada a un **programa mínim de resocialització**, és l'única vàlida per a tot el conjunt de la criminalitat, i no tan sols per al sector que té com a protagonistes determinats col·lectius que pertanyen a àmbits socialment desestructurats o marginats. Per tant, la resta de l'article 59.2 se subordina a aquest objectiu.

Article 59.2

La referència que fa l'article 59.2 a la capacitat del subjecte de subvenir a les seves necessitats s'ha d'entendre com una mesura pròpia de l'estat social, disposada per tal de facilitar els mitjans necessaris per a participar en la vida social i econòmica als subjectes amb més dificultats de reinserció.

A més, l'obligació de que s'ha d'intentar que el condemnat desenvolupi una actitud de respecte cap a si mateix i una actitud de responsabilitat individual i social envers la seva família, els altres i la societat en general, constitueix un mitjà per a aconseguir la finalitat de portar una vida sense delictes, tal com s'aclareix expressament a l'article 59.2.

Sobre l'ordre

L'ordre s'ha qualificat també com un objectiu de caràcter secundari, conclusió que queda reforçada pel caràcter limitador de l'expressió "en la mesura que es pugui".

La Llei orgànica general penitenciària, actuant de manera coherent amb la concepció restrictiva del tractament que adopta en el primer paràgraf, opta també per:

- a) Oferir a l'intern els mitjans necessaris perquè resolgui els seus problemes i les seves deficiències personals.

b) Facilitar-li la integració a la societat.

Aquesta circumstància no ha impedit que alguns autors critiquin l'extensió d'aquesta finalitat, que recull l'article 59.2 de la LOGP, fins a l'àmbit intern de l'autor, la qual cosa suposaria un trencament inadmissible dels principis limitadors d'un dret penal del fet propi d'un estat democràtic.

Davant d'aquesta objecció, **Manzanares Samaniego** ha recordat que el contingut del precepte legal es correspon amb el text de les Regles mínimes, i ha advertit que, si el tractament és voluntari, no té res de reprotxable pretendre modificar l'esquema d'intencions en què fins ara s'havia mogut l'intern.

No sembla, doncs, que es pugui afirmar, un cop aclarida la **voluntarietat del tractament**, que aquesta pretensió (desenvolupada a través de mitjans legítims) es contradigui amb l'ordenament constitucional. Tanmateix, no s'ha d'oblidar que, d'entrada, la referència que l'article 59.1 feia originalment sobre la intenció semblava més perniciosa, ja que el legislador no tenia precisament les idees gaire clares respecte a aquesta voluntarietat.

De totes maneres, seria millor prescindir d'aquesta expressió, ja que la referència a la capacitat ja satisfà prou les expectatives d'aconseguir una modificació dels hàbits de conducta, que és el que interessa, a més d'adaptar-se millor a la realitat criminològica, que molt sovint es caracteritza pels dèficits volitius propis de determinades personalitats.

1.3. La voluntarietat

Com ha assenyalat **García Valdés**, la voluntarietat de la participació de l'intern en el seu tractament presideix la concepció moderna del tema, i és també el criteri predominant en el dret comparat.

Ara bé, pel que fa a aquesta qüestió cal tenir en compte el següent:

1) D'una banda, com acabem de comentar, la Llei orgànica general penitenciària no és gaire clara en aquest punt.

El legislador, portat per un afany renovador idealista i per una visió reduccionista de la criminalitat que el fa articular tota l'execució entorn del tractament, defuig fer una afirmació clara de la voluntarietat, que probablement, segons intuïa, el faria incórrer en una contradicció.

La Llei es limita a assenyalar que es fomentarà que l'intern participi en la planificació i l'execució del seu tractament³, reproduint l'ordre general de l'article 4.2, tot i que, a continuació, es refereix al fet que l'intern "hi ha de col·laborar",

Regla 66

La Regla 66 de les Regles mínimes de 1987 es refereix al fet d'inculcar en els condemnats la voluntat de viure d'acord amb la llei com a objectiu del tractament.

Regles de 2006

Les Regles de 2006 estableixen entre els principis fonamentals que la detenció ha de poder facilitar la integració de l'intern a la societat lliure.

⁽³⁾Article 61.1 LOGP.

no se sap si de forma voluntària (fomentada per l'Administració penitenciària) o de forma obligatòria, tot i que el segon paràgraf aporta un argument poderós en favor de la primera alternativa.

Aquesta norma, certament, és poc afortunada tant per la redacció com pel contingut, i sorgeix com a conseqüència d'una esmena que pretenia evitar el caràcter de norma imperativa que l'avantprojecte tenia per a l'intern, però no aconsegueix la consagració legal de la idea de voluntarietat i, fins i tot, permet que algun autor afirmi que hi ha un deure de col·laboració per part del condemnat.

2) D'altra banda, el primer i segon paràgrafs de l'article 61 de la Llei orgànica general penitenciària, en referir-se al foment i estímul de la participació de l'intern amb l'expressió "en el seu tractament", parteix del pressupòsit que sempre hi ha tractament, cosa que obre la porta a la possibilitat que el condemnat rebutgi els mitjans concrets que es pretenen utilitzar sense rebutjar el tractament.

Aquest fet continua sent coherent amb la concepció idealista plasmada en la Llei, que posa l'accent en el tractament que efectua una ordenació del règim penitenciari a partir de la **classificació en graus**, sense plantejar-se la possibilitat que hi hagi algun intern que no sigui objecte de tractament.

Per tal de solucionar aquest problema, el Reglament penitenciari va ser més realista i, després de reproduir el contingut integral de l'article 61 de la Llei orgànica general penitenciària, va afegir:

"El interno podrá rechazar libremente o no colaborar en la realización de cualquier técnica de estudio de su personalidad o método de tratamiento, sin que ello tenga consecuencias disciplinarias, regiminales, ni de represión de grado de tratamiento. La clasificación se realizará en estos casos, en último término, mediante observación directa del comportamiento y utilización de los datos documentales existentes."

Article 239

Com es pot observar, es continua evitant plantejar la qüestió en termes de rebuig global al tractament, malgrat que la solució adoptada permet una desvinculació entre la classificació i el tractament mitjançant el qual es pot fer efectiu aquest rebuig.

Classificació en graus

La classificació en graus és una operació vinculada absolutament al tractament penitenciari.

L'intern podrà decidir lliurement si vol participar o no en la realització de qualsevol mètode de tractament penitenciari.

Malgrat les reticències i les contradiccions de la Llei, cal afirmar la **voluntarietat del tractament**.

Per a fer-ho n'hi ha prou de remetre's al caràcter de dret que té el **principi de resocialització** reconegut a l'article 25.2 de la Constitució, que l'entén com una emanació del principi de dignitat humana i lliure desenvolupament de la personalitat reconegut a l'article 10.1 de la Constitució i que converteix en inconstitucional la possibilitat d'un tractament coactiu.

Article 10.1 de la Constitució

L'article 10.1 de la Constitució estableix la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat, i el respecte a la llei i als drets dels altres com a fonaments de l'ordre polític i de la pau social.

1.4. Els principis del tractament

L'article 62 de la Llei orgànica general penitenciària consagra els anomenats principis científics del tractament. En aquest precepte es pot observar un recull de termes propis de les ciències de la conducta que confereixen al tractament penitenciari un contingut terapèutic conseqüent amb la qualificació del sistema de compliment com a **sistema d'individualització científica**.

Els principis incideixen en els dos moments bàsics en què s'efectuen les **activitats de tractament**:

- 1) L'estudi previ de la personalitat del subjecte.
- 2) La realització del tractament.

El **contingut** d'aquests principis és el següent:

1) **Estudi de la personalitat i judici pronòstic inicial**: el tractament s'ha de basar en l'estudi científic dels factors següents:

- a) La constitució, el temperament, el caràcter, les aptituds i les activitats del subjecte que s'ha de tractar.
- b) El sistema dinamicomotivacional i l'aspecte evolutiu de la seva personalitat, la qual cosa facilita un enjudiciament global.

Aquest estudi s'ha de recollir en el **protocol de l'intern** i dona lloc a l'emissió de dos documents específics:

- Un **diagnòstic de la personalitat criminal** del subjecte.
- Un **judici pronòstic inicial**, que ha de prendre com a base, a més de l'esmentat enjudiciament global de la personalitat, el resum de l'activitat

delictiva i de totes les dades ambientals del subjecte, ja siguin individuals, familiars o socials.

2) **Principis referits a les activitats de tractament.** A continuació es relacionen les característiques del tractament que preveu l'article 62 de la Llei orgànica general penitenciària:

a) **Individualitzat.** El tractament consisteix en l'ús variable de mètodes medicobiològics, psiquiàtrics, psicològics, pedagògics i socials d'acord amb la personalitat de l'intern o interna.

b) **Complex⁴.** Exigeix la integració de diversos mètodes dels esmentats en una direcció de conjunt i en el marc del règim adequat.

c) **Programat.** El tractament s'até a un pla general que fixa la intensitat en l'aplicació de cada mètode de tractament i la distribució entre els diversos especialistes i educadors de les feines concretes que l'integren.

d) **Evolutiu i dinàmic.** El tractament depèn de les incidències en l'evolució de la personalitat de l'intern durant el compliment de la condemna.

⁽⁴⁾Aquest enfocament pluridisciplinari es plasma en la configuració multiprofessional de l'equip tècnic encarregat de programar i conduir el tractament.

La referència a aquests principis relatius a les activitats de tractament col·loca el nostre ordenament penitenciari en sintonia amb l'evolució seguida en els darrers anys, que ha conduït a abandonar una perspectiva preferentment psicològica orientada a l'estudi de la personalitat en favor d'una **teràpia a partir del comportament**.

Aquesta transformació ha desenvolupat, en el terreny de la socioteràpia, la idea d'una **educació social** basada en un grup de treball i en la combinació de diversos instruments terapèutics i coordinada per psicòlegs, educadors i treballadors socials.

L'article 67 de la Llei orgànica general penitenciària preveu l'emissió d'un **judici pronòstic final** quan es conclou el tractament o quan l'intern es troba a punt d'assolir la llibertat. Aquest judici ha de reflectir els resultats obtinguts i ha de fer un pronòstic sobre la probabilitat del comportament futur del subjecte en llibertat, que, en tot cas, es tindrà en compte en l'expedient per a la concessió de la llibertat condicional.

L'eficàcia d'aquesta mesura ensopega amb tota mena de dificultats, tenint en compte les crítiques que s'han fet, des de la criminologia, contra les diverses tècniques de predicció utilitzades, a més de la mateixa dificultat inherent a l'emissió d'un pronòstic sobre una actuació humana.

Per tal d'aconseguir que l'informe pronòstic sigui més efectiu, **Fernández Albor** ha suggerit que se n'ha de limitar la durada, ja que els inconvenients d'una predicció augmenten quan la predicció és a llarg termini, la qual cosa, d'altra banda, fa aconsellable l'**assistència postpenitenciària**.

1.5. La classificació

La classificació s'ha definit com el conjunt d'actuacions de l'Administració penitenciària que conclouen amb una resolució que atribueix al condemnat un grau de tractament (**classificació inicial**) o que canvia un grau que se li havia assignat anteriorment (**progressió** o **regressió**), cosa que determina l'establiment penitenciari on és destinat.

A través de la classificació en graus es materialitza la **progressivitat del règim penitenciari**, que consisteix a fixar diverses fases de manera que cada una d'elles representi el següent:

- 1) Un augment de la confiança en l'intern.
- 2) L'atribució de més responsabilitats.
- 3) L'atorgament de més llibertat.

Per la seva banda, l'article 63 de la Llei orgànica general penitenciària disposa el següent:

"Para la individualización del tratamiento, tras la adecuada observación de cada penado, se realizará su clasificación, destinándose al establecimiento cuyo régimen sea más adecuado al tratamiento que se le haya señalado, y, en su caso, al grupo o sección más idóneo dentro de aquél."

La previsió legal no precisa gaire els aspectes que defineixen la classificació, per la qual cosa cal completar-ho amb el que estableixen altres preceptes, especialment els articles 65 i el 72:

1) Així doncs, mentre que del que diu l'article 63 sembla deduir-se que l'**ingrés de l'intern** en un centre o un altre depèn de la valoració efectuada lliurement per l'equip tècnic d'acord amb el moment i les circumstàncies que es donen en cada cas, l'article 72.2 estableix clarament una vinculació entre el grau de tractament en què es classifica l'intern, i el règim aplicable i, per tant, l'establiment corresponent.

2) En conseqüència, quan l'article 65 assenyala, pel que fa a la **progressió** o **regressió de grau**, i de manera una mica lacònica i confusa, que la nova classificació ha d'anar acompanyada de la consegüent proposta de trasllat a l'establiment del règim que correspongui, cal entendre que es refereix a la correspondència ja establerta legalment a l'article 72.2. La correlació entre classificació i règim és un aspecte fonamental de la Llei.

Lectura complementària

Per a aprofundir en les dificultats de l'emissió del pronòstic final, podeu consultar:

A. Fernández Albor (1986). *Comentarios a la legislación penal* (tom VI, 2n vol., pàg. 980-985). Madrid: Edersa.

Article 65.2

L'article 65.2 de la LOGP recull aquests tres criteris que determinen la idea de progressivitat.

Vegeu també

Vegeu el subapartat 1.6 d'aquest mòdul didàctic, on s'analitzen els problemes que planteja la correlació entre classificació i règim.

L'article 63 permet fer també una **subclassificació**, ja que, dins del règim assignat, parla del grup o secció més idoni. La previsió, en aquest cas, és molt oberta, cosa que ha propiciat que cada centre penitenciari hagi matisat els graus de tractament (sobretot en el règim ordinari) d'acord amb les seves necessitats d'organització i d'oferir incentius als interns o internes.

Aquesta situació també té a veure amb el fet que, més enllà de la classificació a què fa referència la Llei orgànica general penitenciària, qualsevol règim penitenciari té la necessitat elemental de separar els diferents grups d'interns d'acord amb la seva conflictivitat, edat, experiència delictiva i salut.

D'altra banda, l'article 63 limita el seu contingut als **condemnat**s, que són el col·lectiu objecte del tractament. L'article 64 no preveu la classificació dels **presos preventius**, sinó tan sols la seva observació, que s'ha de limitar a recollir tota la informació possible sobre cada pres (dades documentals, entrevistes) i a l'observació directa del comportament, a l'efecte de procedir a la separació prevista a l'article 16.

Problemes terminològics

La Llei utilitza normalment per a definir aquesta classificació en grups o seccions la paraula **separació**⁵, tot i que també parla alguna vegada de **classificació interior en grups**⁶, que s'ha d'entendre com quelcom molt diferent a la classificació en sentit tècnic, és a dir, l'assignació de grau.

L'ús de la paraula **secció** també suscita un altre problema terminològic derivat d'una tècnica legislativa deficient, ja que a l'article 65 s'utilitza en dos sentits:

- a) Com a terme equivalent a l'expressió **departaments especials** de l'article 10⁷ –l'al·lusió a la secció de diferent règim no ofereix cap dubte.
- b) En referència als casos en què altres règims diferents del tancat (l'obert especialment) es puguin fer efectius en seccions separades situades dins d'un establiment general de compliment, normalment, de règim ordinari.

L'article 63, en canvi, es refereix expressament a la secció com una **subespècie del grau**.

L'article 63 de la Llei orgànica general penitenciària conté els **criteris de classificació** que cal tenir en compte:

- 1) La **biografia del subjecte**, la seva personalitat i la història individual, familiar, social i delictiva.
- 2) La **durada de la pena** o la mesura de seguretat que se li ha imposat.
- 3) L'àmbit al qual retornarà probablement.
- 4) Els **recursos**, les facilitats i les dificultats que hi ha en cada cas i en cada moment per a aconseguir el bon èxit del tractament.

Nota

La ciència i el dret penitenciari neixen en bona part d'aquesta necessitat de separar els diferents grups d'interns.

Els presos preventius

Criteris diferents regeixen pels presos preventius, malgrat que comporten sovint, paradoxalment, unes condicions més desfavorables, ja que, en no estar integrats dins d'un programa de tractament, no es poden beneficiar d'alguns dels drets penitenciaris previstos a la Llei, com ara els permisos de sortida.

⁽⁵⁾Article 16 LOGP.

⁽⁶⁾Article 64.1 LOGP, amb remissió expressa a l'article 16, que evita qualsevol tipus de dubte.

⁽⁷⁾1r. i 2n. paràgrafs.

"Unidades con absoluta separación"

Aquesta tècnica legal defectuosa també s'estén a la referència a les "unidades con absoluta separación" de l'article 9, pel que fa a les dones i els joves.

Aquests criteris es complementen amb el que disposa l'article 65 sobre la progressió i la regressió de grau:

1) A fi de procedir a la **progressió**, s'ha de tenir en compte la modificació dels sectors o trets de la personalitat directament relacionats amb l'activitat delictiva⁸.

⁽⁸⁾Article 65.2 LOGP.

2) Per a la **regressió** la Llei utilitza, com a únic criteri, l'evolució desfavorable de la personalitat de l'intern respecte al seu tractament⁹.

⁽⁹⁾Article 65.3 LOGP.

Amb tot el que acabem d'exposar, es torna a fer palès el **compromís del legislador amb l'impuls del tractament**:

1) El legislador posa l'accent en els aspectes que proporcionen al tractament un caire terapèutic. Amb aquesta finalitat, la Llei utilitza sovint conceptes jurídics indeterminats que no es poden interpretar en clau merament tècnica –en el sentit de les ciències extrajurídiques–, i que tenen a més un cert contingut moralitzant, com ara "la conducta global de l'intern¹⁰" o "l'evolució desfavorable de la seva personalitat¹¹". La conducta pot ser una bona o mala conducta o pot ser "qualsevol activitat observable de l'intern" desproveïda de valoracions jurídiques o morals.

⁽¹⁰⁾Article 65.2 LOGP.

⁽¹¹⁾Article 65.3 LOGP.

2) També es pot apreciar un esforç del legislador per introduir els criteris de garantia propis d'un dret penal de fet que evitin una moralització del tractament incompatible amb la Constitució, com ara quan s'al·ludeix, en un intent de trobar una fórmula d'equilibri, als trets de la personalitat directament relacionats amb l'activitat delictiva¹², tot i que és lamentable que la Llei obri un espai excessiu d'inseguretat jurídica en situacions de tanta transcendència com la que preveu l'article 65.3.

⁽¹²⁾Article 65.2 LOGP.

L'article 66.2 és significatiu de la tensió entre les diverses exigències i tendències en matèria de política penitenciària que es troben subjacents en la Llei, ja que hi trobem superposades idees contradictòries, com ara la de procediments que tendeixin a modificar el sistema d'actituds de l'intern quan siguin desfavorables o negatives i la de respecte absolut a la personalitat de l'intern.

Respecte absolut

El respecte absolut a la personalitat de l'intern s'oposa, d'altra banda, a l'admissió d'una evolució desfavorable de la personalitat.

La Llei orgànica general penitenciària és coherent amb la tendència general que hem comentat anteriorment i atribueix la competència per a dur a terme la classificació a un **equip qualificat d'especialistes**.

Article 111 del RP de 1996

Aquesta previsió genèrica es concreta a l'article 111 del RP de 1996, en què s'atribueixen les decisions sobre classificació a la Junta de Tractament, i la seva execució, als equips tècnics (art. 274 i 275).

Tot i tractar-se d'una operació envoltada de continguts de caràcter tècnic, no es pot desconèixer que la classificació té una incidència directa en la situació penitenciària de l'intern que es tradueix en una **limitació més o menys àmplia dels drets de l'intern** i la seva esfera general de llibertat, com reconeix el mateix article 65.2 de la Llei orgànica general penitenciària.

Nota

La diferència entre aquests límits i les facilitats que l'article 72.3 concedeix per a la progressió és justificada, ja que constitueix una modificació de la rigidesa del sistema progressiu.

1) La Llei, en diversos aspectes, és conseqüent amb la importància fonamental concedida a la classificació de l'intern i preveu algunes **garanties**:

a) Quan un mateix equip reiteri per segona vegada la classificació en un grau, l'intern pot sol·licitar que la propera proposta de classificació es faci a la Central d'Observació.

b) També pot sol·licitar-ho en el cas que es trobi en el segon grau i hagi complert la meitat de la condemna (art. 65.4).

c) L'intern té la possibilitat de recórrer contra la classificació davant el jutge de vigilància penitenciària, d'acord amb l'article 76.2.f.

2) D'altra banda, també cal destacar alguns **dèficits de garanties** que incideixen en el règim de primer grau i que deriven de la indeterminació del temps de durada. El deure de revisar la classificació cada sis mesos no és suficient, sobretot si es tenen en compte dos factors:

a) La regulació defectuosa dels requisits d'ingrés en els establiments de règim tancat.

b) La no-previsió expressa d'una via per a compensar l'eventual desídia o arbitrietat de l'Administració penitenciària quant a la classificació acudint al jutge de vigilància.

Garanties addicionals

L'article 65.4 LOGP també introdueix dues garanties addicionals:

- L'obligatorietat de revisar la classificació cada sis mesos.
- La notificació de la resolució a l'interessat.

Amb tot, no cal exagerar la crítica, en la mesura que s'entengui que es pot formular una petició o una queixa davant d'aquest òrgan jurisdiccional a l'empara del que preveu la lletra g) de l'article 76.2. A efectes d'aquest possible recurs, la **progressió** s'ha de considerar, doncs, quelcom bàsic que es refereix al tractament i que afecta, almenys, tot i que no de manera directa, els drets i els beneficis penitenciaris dels interns.

1.6. El primer grau i els establiments penitenciaris de règim tancat

Les normes que regulen l'ingrés dels presos als establiments o departaments de règim tancat reflecteixen les greus **contradiccions internes** de l'actual legislació penitenciària. La voluntat de transformar la forma de compliment a partir del principi de resocialització ha portat el legislador a fer girar tot el sistema de compliment al voltant de l'eix del tractament penitenciari. Però això implica una contradicció:

1) D'una banda, la Llei, en un esforç per ser conseqüent amb aquesta vocació transformadora, cau en el voluntarisme a l'hora d'erigir el tractament com a columna vertebral del règim penitenciari.

2) D'altra banda, però, cedeix als imperatius de la realitat i no estalvia recursos per a poder resoldre els problemes d'ordre públic penitenciari.

Amb això no es vol descartar la viabilitat d'una fórmula que harmonitzi els aspectes següents:

a) L'afavoriment raonable de tot el que pugui millorar les possibilitats de reinserció social del pres.

b) El reconeixement realista de les necessitats òbvies de qualsevol règim penitenciari, tot dins d'un respecte escrupolós als drets dels interns.

D'acord amb la Llei orgànica general penitenciària¹³, els establiments o **departaments de règim tancat** es reserven per a dos tipus d'interns:

a) Els condemnats classificats com de perillositat extrema.

b) Els casos d'inadaptació als règims ordinari o obert, apreciats per causes objectives en una resolució motivada, si no fos que l'estudi de la personalitat del subjecte revelés la presència de deficiències o anomalies que determinessin la seva destinació al centre especial corresponent.

A tall de síntesi, podem dir que el precepte estableix les causes que determinen l'accés al règim tancat:

- La perillositat extrema.
- La inadaptació als altres règims penitenciaris.

Aquí es manifesta ja la **confusió legal** sobre la naturalesa del que es pretén regular quan s'observa la manca de simetria que hi ha entre totes dues situacions:

Tipus de tractament

Aquesta contradicció s'evitaria distingint, com fa la doctrina italiana, dos tipus de tractament:

- El penitenciari, referit a les condicions generals dels interns als centres, i que comprendria els drets i els deures, i l'activitat de l'Administració respecte als interns.
- El reeducatiu, que comprendria només el conjunt d'activitats dirigides a la resocialització de l'intern.

⁽¹³⁾Article 10.

Debat parlamentari

La Llei s'aprova després d'un debat parlamentari que mostra la contraposició de diverses propostes que es consagren parcialment en el text final.

- 1) D'una banda, s'exigeix que la perillositat sigui extrema.
- 2) D'altra banda, n'hi ha prou amb la mera inadaptació al règim ordinari o obert, amb independència dels fets que la motivin i sense que se'n perfilin legalment les causes objectives.

Encara resulta més inquietant contrastar la regulació d'aquestes causes d'accés amb les normes que ordenen el tractament penitenciari:

- 1) L'article 10 de la LOGP introdueix criteris referits al règim o l'ordre dins de l'establiment.
- 2) L'article 72.2 vincula directament l'ingrés als diversos establiments amb la classificació determinada per l'evolució del tractament.

El problema rau en el fet que les **exigències de règim** i les **exigències de tractament** no sempre són compatibles, sinó que en cada cas opera la seva pròpia lògica, malgrat l'ordre genèrica de coordinació que conté l'article 71.2 LOGP.

Article 72.2 de la LOGP

L'article 72.2 de la LOGP diu que les activitats que integren el tractament i el règim han d'estar degudament coordinades. La Direcció del centre organitza els diversos serveis per tal d'aconseguir la necessària coordinació.

A més, cada una d'aquestes funcions es corresponia amb l'àmbit de competència dels dos principals òrgans penitenciaris col·legiats anteriors al Reglament penitenciari de 1996, la Junta de Règim i Administració i l'Equip de Tractament, als quals corresponia determinar la classificació dels interns, d'acord amb l'article 270.5 del RP.

Una contradicció

El Reglament penitenciari de 1981 no pot resoldre aquesta contradicció. A l'article 270 s'atribueix, alhora, als equips de tractament la competència per a acordar la progressió o la regressió en grau (art. 270.5), i per a informar els casos d'aplicació de l'article 10.7.

I, encara més, l'article 10.2 LOGP feia extensiva la incorporació als establiments o departaments de règim tancat als presos preventius, que, com ja se sap, no són objecte de tractament.

La **resolució de la contradicció** és difícil:

- 1) La **via legislativa**¹⁴ sembla introduir una jerarquització entre tots dos aspectes quan afirma que la finalitat primordial dels establiments de compliment (sense excepcions) és aconseguir un ambient adequat per al tractament, de manera que les funcions regimentals s'han de considerar mitjans i no pas finalitats en si mateixes.

Lectura complementària

Per a ampliar el coneixement de la problemàtica que envolta l'article 10.2 LOGP, vegeu:

B. Mapelli Caffarena (1982). "Consideraciones entorno al art. 10 de la LOGP". *Revista de Estudios Penitenciarios* (núm. extra 1).

⁽¹⁴⁾Article 71 LOGP.

Però contra aquesta idea de subordinació trobem, tanmateix, que el mateix article 72.2 remet al que preveu l'article 10.1 pel que fa a la regulació del pas dels interns classificats de primer grau als establiments de règim tancat.

2) La **via reglamentària** tampoc no va superar la confusió, especialment des que la reforma de 1984 va suprimir l'antic article 46 del RP 1981 i va renunciar a una de les possibles sortides, que consistia a diferenciar dues classes d'establiments o departaments de règim tancat. L'article 43 del Reglament penitenciari, després de la reforma de 1984, feia confluïr definitivament les exigències de tractament i de règim mitjançant el procediment següent:

Afortunadament, el RP 1996 ha introduït una clara millora en la regulació del règim tancat. Encara que el compliment s'efectua en cel·les individuals, s'estableix una prohibició absoluta que el règim de vida per a aquests interns comporti limitacions regimentals iguals o superiors a les fixades per al règim de compliment de la sanció d'aïllament en cel·la (art. 90.2 del RP). El Reglament vigent ofereix una racionalitat més gran a la distinció efectuada per l'art. 10 LOGP entre els supòsits de perillositat extrema i d'inadaptació als règims ordinari o obert, en establir dues modalitats de vida dels interns. Per això opta per un dels desenvolupaments més sensats imaginables de l'article 10 LOGP, en vincular els centres o mòduls de règim tancat al supòsit d'inadaptació i els departaments especials al supòsit de perillositat, que requereix, a més de la valoració del caràcter extrem d'aquesta, que l'intern hagi protagonitzat o induït alteracions regimentals molt greus que hagin posat en perill la vida o integritat dels funcionaris, autoritats, altres interns o persones alienes a la institució, tant dins com fora dels establiments (art. 91 del RP).

D'altra banda, el Reglament estableix una via per la qual excepcionalment es produeix un trencament de l'automatisme en la vinculació entre la classificació i l'aplicació del corresponent règim. En aquest sentit, es permet al centre directiu acordar el trasllat del penat a un establiment o departament de règim tancat en els casos de motí, agressió física amb arma o objecte perillós o presa d'hostatges o intent violent d'evasió, encara que no hi hagi recaigut resolució classificatòria en primer grau (art. 95.3 RP).

Finalment, el Reglament concreta les particularitats del règim segons la modalitat de vida assignada i estableix de manera taxativa un mínim de dues hores diàries de sortida al pati –que es concreten en tres hores en el cas dels departaments especials i en quatre en els mòduls o centres tancats– i que se sumen a les hores destinades a la realització d'activitats programades que no poden ser superiors a tres en ambdues modalitats. Les mesures previstes són més rígides en relació amb els departaments especials (així, per exemple, es prohibeix la permanència al pati de més de dos interns junts, la qual cosa comporta una sensible millora de les condicions de vida del penat, en comparació amb les previsions de la sanció d'aïllament en cel·la).

Article 43 del RP

L'article 43 del RP, en concretar les causes objectives que determinen la inadaptació, insisteix en la contradicció latent, en la mesura que introdueix criteris estrictament de règim, i fins i tot alguns relatius a la gravetat i el nombre de delictes comesos, un aspecte que no resulta adequat a unes exigències de tractament.

Mesures previstes

Es prohibeix la permanència al pati de més de dos interns junts, cosa que suposa una millora sensible de les condicions de vida del penat, en comparació a les previsions de la sanció d'aïllament a la cel·la.

El règim dels departaments de règim tancat suscita una darrera reflexió relativa al problema de la victimització terciària inherent a l'execució de les penes de presó. No hi ha prou mesures legals que evitin o regulin la pràctica habitual de sotmetre presos amenaçats a un règim d'aïllament que, tot i que obeeix a una finalitat protectora, pot resultar greument limitatiu dels seus drets, mentre que els responsables de les amenaces poden continuar en règim ordinari emparats per la llei del silenci. La necessitat de regulació d'un règim penitenciari especial de protecció hauria de ser presa més seriosament pel legislador i per les administracions responsables en matèria penitenciària.

1.7. El segon grau

La classificació de segon grau de tractament és la més habitual actualment, i el qualificatiu de **règim ordinari** que s'aplica als presos amb aquesta qualificació es correspon, per tant, amb la realitat.

Aquesta situació es produeix sobretot perquè l'accés al primer grau s'ha restringit significativament, fins al punt que ha suscitat algunes reticències el fet que alguns presos conflictius puguin trobar-se fàcilment en centres de règim ordinari, amb el problema que això comporta per al manteniment de l'ordre en aquest tipus de centres.

D'acord amb el que assenyala l'article 72.2 de la Llei orgànica general penitenciària, el segon grau es compleix en establiments de règim ordinari. La Llei no afegeix cap altre tipus de requisits d'accés a aquesta ja coneguda regla de correspondència entre grau i règim.

El RP 1996 ha introduït en la regulació dels programes de tractament alguns continguts específics de la forma ordinària de compliment. En l'art. 117 es preveu l'execució de programes especialitzats per a penats classificats en segon grau, que presenten un perfil de baixa perillositat social i que no ofereixen riscos de trencament de condemna. Aquesta innovació, que ha de ser positivament valorada si s'obvia la referència desafortunada a l'expressió *perillositat social*, es concreta en el fet d'

"acudir regularment a una institució exterior per a la realització d'un programa concret d'atenció especialitzada, sempre que aquest sigui necessari per al seu tractament i reinserció social".

El Reglament té en compte la participació necessària de l'intern en la planificació d'aquesta mesura per la Junta de Tractament i m'exigeix el consentiment exprés, i també el compromís de respectar el règim de vida propi de la institució que l'acull i de les mesures de seguiment i control que s'estableixin en el programa. La durada de cada sortida diària no pot excedir de vuit hores. La responsabilitat principal en la planificació i seguiment del programa s'ha d'entendre que es concedeix a la Junta de Tractament. Tot i que es preveu la necessitat de l'autorització del jutge de vigilància, això té una base legal dubtosa, ja que com a molt es podria trobar en la competència que s'atorga a aquest òrgan jurisdiccional per a aprovar els permisos de sortida dels presos classificats en segon grau per més de dos dies. La intervenció del centre directiu es limita a l'autorització de les "sortides puntuals o irregulars" (art. 117.3 i 4).

El segon grau

El segon grau evita bona part dels problemes que planteja el règim tancat, ja que la Llei no afegeix més requisits a la correspondència entre grau i règim.

1.8. El tercer grau

El **règim obert** ha estat una de les grans novetats de la Llei de 1979. El règim obert és una modalitat de **compliment atenuat** equiparable als règims de semilibertat que hi ha en altres països¹⁵ i té la virtut d'oferir un període intermedi entre la presó i la llibertat que prepara el retorn de l'intern a la societat.

⁽¹⁵⁾ Així ho estableix expressament el Reglament penitenciari.

Es tracta d'un instrument penitenciari indispensable en un sistema sancionador orientat a la resocialització, ja que manté els avantatges de l'ingrés¹⁶ sense els seus inconvenients¹⁷ en la mesura que permet la inserció laboral del subjecte i el contacte diari amb la realitat. Aquest sistema de compliment té un dèficit clar pel que fa a l'efecte preventiu especial, en sentit negatiu, de la pena, per la qual cosa només és operatiu amb els interns l'evolució dels quals permet vaticinar un comportament respectuós amb la llei penal.

⁽¹⁶⁾ Concretament la possibilitat de dur a terme un tractament.

⁽¹⁷⁾ L'efecte dessocialitzador de la presó.

La **concessió del règim obert** ha guanyat terreny progressivament a la pràctica. De totes maneres, seria agosarat deduir conclusions d'aquesta sola dada i comparar-la amb les d'altres països, ja que el sistema sancionador no ha considerat fins ara prou alternatives a les condemnes privatives de llibertat de curta durada, la qual cosa ha propiciat una tendència expansiva en l'aplicació d'aquest i d'altres mecanismes penitenciaris que modifiquen l'execució en un sentit atenuant.

Dades estadístiques

Algunes estadístiques recents mostren que el nombre d'interns que en gaudeixen s'aproxima al 40% de la població penitenciària total.

El model dissenyat per la Llei orgànica general penitenciària era, com ja s'ha dit, totalment flexible i estava presidit per la idea que no es podia mantenir un intern en un grau inferior al que mereixia, la qual cosa possibilitava el pas gairebé immediat al tercer grau. Però posteriorment aquesta disposició ha estat objecte de restriccions per via reglamentària. Restriccions en absolut comparables amb la que estableix ara l'article 36 del Codi Penal, en la versió donada per la LO 7/2003, en establir per a les condemnes a presó superiors a cinc anys un preceptiu "període de seguretat". El penat haurà de tenir complerta, en aquests

casos, la meitat de la pena imposada per poder accedir a tercer grau. Tot això llevat que el jutge de vigilància, en vista de l'evolució de l'intern, acordi deixar sense efecte aquest període de seguretat i, per tant, la tornada al "sistema normal de compliment". Aquesta possibilitat de deixar sense efecte l'exigència d'haver expiat la meitat de la pena no comprèn els condemnats per delictes de terrorisme o els qui pertanyin a organitzacions criminals. En tots dos supòsits, l'exigència de període de seguretat resulta irreversible. Per aquest motiu la LO 7/2003 significa abandonar en certa mesura el sistema d'individualització científica aproximant-lo a un sistema progressiu.

Així mateix, la reforma del Codi penal desenvolupada per la LO7/2003 ha tingut una profunda incidència en la regulació del tercer grau i ha comportat un retrocés important en la configuració del sistema de compliment derivada de la LOGP de 1979 sota els principis d'individualització científica i flexibilitat. El nou art. 36.2 CP estableix un "període de seguretat" en virtut del qual en les penes de presó superiors a cinc anys no es pot classificar el condemnat en tercer grau de tractament fins al compliment de la meitat de la pena imposada. Amb tot, la llei preveu la reversió al règim general de compliment per acord raonat del jutge de vigilància, sempre que no es tracti de delictes de terrorisme o criminalitat organitzada. El nou règim legal del tercer grau posa en perill els avantatges inherents a la flexibilitat del compliment, contractats per estudis empírics. A més, la LO 7/2003 introdueix el nou art. 72.5 a la LOGP, que afegeix exigències relatives a la reparació del dany per a l'accés al tercer grau.

El Reglament penitenciari exigeix que per a la classificació de tercer grau hi concorrin, favorablement, les variables següents: personalitat i historial individual, familiar, social i delictiu de l'intern, durada de les penes, medi social al qual retorna el reclus, i recursos, facilitats i dificultats existents en cada cas i moment per al bon èxit del tractament (art. 104.3 i 102.2 RP). D'aquest conjunt de variables, previstes com a criteris comuns a tots els processos de classificació, el Reglament disposa que s'ha de valorar especialment l'historial delictiu i la integració social del penat. Amb això es pretén evitar les disfuncions que en la pràctica es produeixen per una valoració excessiva de la conducta penitenciària de l'intern, atesa l'existència de subjectes d'una gran perillositat criminal, principalment algunes personalitats psicòtiques, amb una alta capacitat d'adaptació al medi penitenciari.

Finalment, convé destacar que el Reglament preveu com a supòsit excepcional el cas dels penats amb malalties molt greus, amb patiments incurables, que poden ser classificats en tercer grau amb independència de les variables que intervenen en el procés de classificació, per raons humanitàries i de dignitat personal, atenent la dificultat per a delinquir i la perillositat escassa (art. 104 RP). Tant la regulació del Codi penal (art. 93) com la jurisprudència constitucional imposen una interpretació generosa de l'article 104.4 RP que eviti la subordinació de les raons humanitàries a les consideracions de perillositat criminal.

1.9. Els programes de tractament

1) Criteris generals

L'Administració penitenciària duu a terme la **finalitat resocialitzadora** de la pena privativa de llibertat mitjançant el disseny de programes formatius orientats a l'assoliment dels objectius següents:

- a) Desenvolupar les aptituds dels interns.
- b) Enriquir els seus coneixements.
- c) Millorar-ne les capacitats tècniques o professionals.
- d) Compensar-ne les mancances.

Amb aquesta intenció utilitza **programes i tècniques de caràcter psicosocial** dirigits a millorar la capacitat dels interns i abordar les problemàtiques que puguin haver influït en el seu comportament delictiu anterior, potenciant i facilitant els contactes de l'intern amb l'exterior i comptant amb els recursos de la comunitat com a instruments fonamentals en les tasques de reinserció.

2) Les juntes de tractament i els equips tècnics

Les juntes de tractament duen a terme les tasques d'observació, classificació i tractament penitenciaris, i prenen les decisions que després executen els equips tècnics.

En l'**execució del tractament** intervé tot el personal penitenciari, i els ciutadans i les institucions públiques o privades que puguin contribuir al seu èxit.

3) La participació de l'intern en el tractament

Quan es planifica i s'executa el tractament s'intenta estimular la participació del reclus o reclusa, informant-los amb aquesta finalitat dels objectius, els mitjans i els terminis més adequats per a dur-lo a terme.

L'intern pot rebutjar lliurement qualsevol tècnica d'estudi de la seva personalitat, o s'hi pot negar a col·laborar, sense que això comporti cap conseqüència disciplinària, de règim ni de regressió de grau.

4) Les activitats de tractament

Es duen a terme tant dins com fora dels centres penitenciaris, d'acord, en cada cas concret, amb les condicions més adequades per a aconseguir les finalitats constitucionals i legals de la pena privativa de llibertat.

El recursos de la comunitat

L'Administració penitenciària ha de tenir en compte els recursos de la comunitat per a l'execució de les activitats del tractament penitenciari.

En la nova normativa hi ha dues fórmules concretes de gran interès:

a) Els **grups en comunitat terapèutica** s'han ideat per al tractament de determinats grups d'interns. El Centre Directiu n'ha d'autoritzar la constitució, i la Junta de Tractament ha d'assumir en aquest cas les funcions que té atribuïdes el Consell d'Administració i la Comissió Disciplinària del centre penitenciari.

b) Els **programes d'actuació especialitzada** s'han ideat per al tractament de presos drogodependents. El seu objectiu és aconseguir-ne la deshabitació de les drogues, amb independència de la seva situació processal i de les seves vicissituds penals i penitenciàries. L'Administració penitenciària posa en pràctica aquests programes en els centres penitenciaris dins del marc establert en el Pla nacional sobre drogues i en coordinació amb altres organismes i institucions.

El Centre Directiu

El Centre Directiu pot disposar dels departaments que consideri oportuns per a dur a terme els programes de drogodependència.

L'Administració penitenciària també pot desenvolupar programes específics de tractament per a interns condemnats per **delictes contra la llibertat sexual** d'acord amb el seu diagnòstic previ, i qualsevol altre programa específic que consideri adequat establir.

Tant aquests programes com els de drogodependència són sempre voluntaris i el seu seguiment no pot suposar en cap cas la marginació dels interns afectats.

5) La introducció de continguts reparadors en l'execució penal

La LO 7/2003 comporta un canvi significatiu en la introducció de continguts reparadors en l'execució penal. Fins al moment la reparació a la víctima s'havia fet present amb les modificacions introduïdes pel CP de 1995 a les condicions per a acordar la suspensió de l'execució de penes privatives de llibertat i també en la substitució d'aquestes. Tanmateix, no contenia cap referència a la reparació en la legislació penal i penitenciària un cop iniciada l'execució.

La decisió d'inserir la reparació es concreta fonamentalment en la reforma de l'art. 72 de la LOGP, si bé la fórmula no s'adequa a les realitzacions legislatives i pràctiques més interessants del dret comparat, i tampoc no permet afirmar que Espanya s'ha incorporat plenament al moviment políticocriminal que treballa per evitar l'oblit dels interessos de les víctimes.

Mitjançant la LO 7/2003 s'introdueixen dos nous apartats a l'article 72 LOGP. El primer té com a contingut l'exigència que el penat hagi reparat el mal causat com a requisit per a classificar en tercer grau de tractament. S'adverteix, d'entrada, un equívoc conceptual greu, ja que la dicció literal de la norma

al·ludeix exactament a haver satisfet la responsabilitat civil derivada del delicte. Tanmateix, el mateix text legal aclareix que no fa referència pròpiament a la condemna civil imposada en la sentència del títol executiu ni exigeix que aquesta obligació civil hagi quedat extingida, sinó que els diversos elements reclamen una valoració global de la conducta i de la situació del penat per part de l'autoritat competent en matèria de classificació. En aquest sentit, destaca la conducta efectivament observada pel penat a fi de satisfer la responsabilitat civil. D'acord amb la dicció legal i la referència posterior a les condicions personals i patrimonials del culpable cal concloure que s'ha plasmat normativament la idea de reparació segons la pròpia capacitat. Això exigeix una valoració de la disposició i l'esforç que ha fet el penat per reparar el dany, de tal manera que si hi ha aquesta disposició personal efectivament manifestada en fets objectivables (especialment mitjançant prestacions parcials) altres requisits com l'enriquiment obtingut, la naturalesa dels danys i el nombre de perjudicats adquireixen un caràcter secundari. En tot cas, sempre que la satisfacció de la responsabilitat civil hagi estat parcial, la consideració com a rellevant de l'esforç efectuat no es pot dissociar de les garanties que permeten assegurar la satisfacció futura a la qual es refereix el text legal.

La qüestió que més problemes planteja l'article 72.5 CP és la interpretació del segon paràgraf, segons el qual aquesta norma s'ha d'aplicar singularment quan l'intern ha estat condemnat per la comissió d'alguns dels delictes que s'hi esmenten. Sembla que el sentit de la Llei és el de considerar aplicable el requisit de reparació només respecte dels delictes enunciats, si bé això no treu que es pugui donar un previsible efecte irradiant de l'exigència de satisfacció de la responsabilitat civil sobre els condemnats per delictes que no són a la llista.

Finalment, cal assenyalar que entre les qüestions omeses però no excloses legalment hi ha la possibilitat de desenvolupar programes de justícia reparadora o restaurativa que, encara que no estiguin dirigits exclusivament cap a la reparació del dany, estan molt vinculats amb aquesta. La disposició de l'intern a iniciar un procés de mediació amb la víctima del delicte o a participar en activitats encaminades a assolir alguna interacció amb víctimes indirectes o a una sensibilització envers aquestes, ha de ser valorada a l'efecte de progressar al tercer grau. Una possible conseqüència d'un procés reparador o restauratiu produït en el si del compliment d'una pena privativa de llibertat pot ser la disculpa a la víctima, que es pot manifestar directament per mitjà del facilitador o de terceres persones, o fins i tot per escrit, segons les peculiaritats objectives i subjectives de cada cas. El desenvolupament de programes de justícia reparadora pot anar acompanyat de la realització de plans de reparació assumits voluntàriament pel penat, i al compliment dels quals pot quedar supeditada la progressió penitenciària.

Vegeu també

Vegeu el mòdul didàctic "Règim penitenciari. Drets, deures i beneficis dels interns", on s'analitzen altres novetats reglamentàries relacionades amb la formació, la cultura i l'esport als centres penitenciaris.

2. El treball penitenciari

El treball penitenciari, segons García Valdés, és "la clau de volta del penitenciarisme contemporani" i també és una de les qüestions més directament unides a la història del dret penitenciari.

Antigament, el contingut de la pena estava constituït especialment pel treball del condemnat, i el seu objectiu era aprofitar la seva força productiva en benefici de la víctima o de la col·lectivitat. Eren temps en què els **treballs forçats** s'admetien plenament i se subdividien en dues modalitats:

- a) Els que es duïen a terme en **presidis militars**¹⁸.
- b) Els treballs desenvolupats lluny del lloc de naixement, que originaven els supòsits de **deportació** o relegació.

La vinculació del treball a la pena també té una altra manifestació típicament penitenciària anomenada **treball aflictiu**, que és una conseqüència directa de les sancions disciplinàries que s'imposen a l'intern.

Hi ha règims penitenciaris que defensen un tipus de treball penitenciari aflictiu basat en l'asserció que el règim de vida del condemnat ha de ser més dur que el de l'home lliure més miserable.

Afortunadament, tot i que hi ha determinats sectors de la societat que no estan d'acord amb aquesta afirmació, els treballs forçats estan prohibits taxativament avui dia:

- a) D'una banda, la crueltat degradant i inhumana que suposa qualsevol treball forçat va fer que l'any 1950 la Convenció Europea dels Drets de l'Home només admetés la imposició del treball al condemnat amb finalitats reeducatives, segons estableixen les Regles mínimes de Ginebra i Estrasburg.
- b) D'altra banda, l'article 29.1 de la Llei orgànica general penitenciària afirma que tots els condemnats tenen l'obligació de treballar d'acord amb les seves aptituds físiques i mentals. La regla 71.2 de les Regles mínimes, en concordança directa amb aquest precepte, estableix que tots els condemnats s'han de sotmetre a l'obligació de treballar d'acord amb la seva aptitud física i mental, determinada per un metge.

⁽¹⁸⁾ Arsenal, camps de concentració i destacaments penals.

Treball penitenciari aflictiu

El treball penitenciari aflictiu va donar lloc a ocupacions tan pròximes a la tortura com la de la roda (*crank*), el molí (*tread mill*) o l'arrossegament de pedres (*shot drill*), totes habituals a les presons angleses del segle XIX.

El dret al treball

El reconeixement penitenciari internacional del dret al treball es remunta al XII Congrés Penal i Penitenciari de l'Haia de 1950.

c) Les normes internacionals són taxatives a l'hora de prohibir la possibilitat de sancionar la negativa de l'intern a treballar, d'acord amb la prohibició dels treballs forçats i els maltractaments.

Però, ¿el treball que el condemnat duu a terme en un establiment penitenciari és una professió o un ofici? Sembla clar que per als condemnats és una obligació, mentre que per als presos preventius només té un caràcter merament facultatiu. Aquest fet és conseqüència del principi de mínima intervenció, íntimament relacionat amb el principi de presumpció d'innocència.

Nota

Alguns autors, com ara, entre d'altres, Cuesta Arzamendi i Mapelli Caffarena, rebutgen que el treball es pugui considerar una obligació, ja que això discriminaria els interns respecte de la resta de ciutadans.

Però encara que es pugui pensar que la relació que s'estableix entre l'Administració pública i el condemnat pel que fa al treball penitenciari és de naturalesa administrativa, el Tribunal Constitucional la defineix com una **relació de subjecció especial**¹⁹ en què l'Administració té una posició predominant respecte al condemnat, malgrat la reciprocitat de drets i deures entre totes dues parts.

Principi articulat

Aquest principi està enunciat a l'article 25.2 de la Constitució i a l'article 6 de la Llei orgànica general penitenciària.

⁽¹⁹⁾STC 74/1985, de 18 de juny, i 2/1987, de 21 de gener.

1) Abans de la Llei orgànica general penitenciària, la matèria es regulava en el Decret de 27 de juliol de 1964 sobre règim i funcionament de l'organisme autònom anomenat Treballs Penitenciaris, que indicava el següent:

"Correspondía a los órganos de la Administración, como únicos componentes, conocer, resolver y ejecutar sus decisiones en cuantas reclamaciones o quejas pudieran producirse."

Article 17

2) La promulgació de la Llei orgànica general penitenciària ha representat un nou plantejament en aquesta matèria. El seu article 34 remet els interns, en tot el que es relaciona amb la defensa dels seus drets laborals, als organismes i tribunals competents, prèvia reclamació per via administrativa.

3) La doctrina, pel que fa a la concepció del treball penitenciari com una relació de naturalesa contractual o extracontractual, rebutja l'existència d'un contracte de treball davant la manca de voluntarietat per part del reclus, però no observa cap impediment per a admetre la possibilitat d'una **relació jurídica extracontractual** a partir del simple fet que suposa l'entrada del treballador o treballadora en la realitat econòmica que és l'empresa.

4) El Reglament penitenciari de 1996 va abordar de manera expressa la regulació pendent amb vista a definir la **relació laboral especial penitenciària**, dins de la qual s'emmarca exclusivament el treball productiu per compte d'altri dels interns, ja que és l'única modalitat de treball penitenciari que posseeix les notes típiques de la relació laboral.

5) L'aprovació del RD 782/2001, de 6 de juliol.

RD 782/2001

"relación laboral de carácter especial de los penados que realicen actividades laborales en talleres penitenciarios y la protección de Seguridad Social de los sometidos a penas de trabajos en beneficio de la comunidad"

va suposar la derogació dels articles 134 a 152 RP.

Antecedents històrics del treball penitenciari

La idea que la pena de presó pot rehabilitar el condemnat per mitjà del treball no neix fins a la segona meitat del segle XIX. Entre els diversos factors que van contribuir a la consolidació d'aquesta creença destaquen els següents:

- 1) La millora en les condicions de vida de la classe treballadora.
- 2) L'aparició de les filosofies correccionalistes.
- 3) L'expansió del liberalisme.

a) En el **dret romà** ja trobem antecedents històrics del treball penitenciari, que reneix al començament de l'edat mitjana amb l'adopció dels clàssics serveis a les galeres del rei, en les mines, les fortificacions i els presidis, les obres públiques i les deportacions.

b) A les darreres dècades del segle XVI, hi ha moltes penes de mort que es comuten per penes de treballs forçats. Aleshores apareixen a tot Europa les anomenades **cases de correcció**²⁰, que són la combinació resultant entre les cases per a pobres, les cases de treball i les institucions penals. En aquells temps, la reeducació dels reclusos cedia davant les pretensions de productivitat d'aquests centres.

c) Al final del segle XVIII adquireixen una importància especial els **sistemes penitenciaris** desenvolupats a l'Amèrica del Nord. Alguns d'aquests sistemes²¹ es van caracteritzar per combinar l'aïllament de l'intern amb l'organització productiva del treball dels condemnats, que, a més de treballar en els tallers dels establiments, eren llogats per empreses privades.

d) Els **sistemes progressius**²² van optar per vincular el progrés o el retrocés en el grau a la conducta de l'intern en les seves ocupacions laborals.

L'oposició dels sindicats

Malgrat això, l'oposició dels sindicats i les fortes inversions que exigia el desenvolupament dels plans de treball van impedir realment la introducció a les presons de programes efectius de formació professional.

⁽²⁰⁾ *Houses of correction* a Anglaterra i *tuchthuisen* a Holanda.

⁽²¹⁾ Com per exemple el d'Auburn.

⁽²²⁾ Per exemple, l'experiència que el coronel Montesinos va posar en marxa al presidi de Sant Agustí a València.

e) Avui dia, els diferents ordenaments penals consideren el treball penitenciari una de les mesures encaminades a la reeducació, la reinserció i la resocialització del condemnat.

Malgrat això, hi ha autors com Bueno Arús que es pregunten si no ens trobem tan sols davant de simples declaracions de principis sense cap virtualitat pràctica, tenint en compte les limitacions que s'observen en els sistemes penitenciaris vigents.

El treball penitenciari i el dret comparat

El treball penitenciari és actualment una part essencial de tots els sistemes europeus, que observen una gran afinitat en la seva regulació.

Un dels trets predominants en l'àmbit del dret penitenciari europeu és la concepció del treball com un **deure del reclus**.

L'**obligatorietat del treball penitenciari** no xoca amb la prohibició dels treballs forçats sempre que es presti amb les garanties adequades, tal com estableix el Pacte de Nova York i el Conveni 29 de l'Organització Internacional del Treball.

Pel que fa al **deure de l'Administració** de proporcionar treball als condemnats, no hi ha tanta unanimitat.

El **sistema espanyol** és el que configura de manera més àmplia el dret dels reclusos a treballar, fins al punt que li atorga rang de dret constitucional fonamental²³. En conseqüència, el nostre ordenament situa el dret al treball dels reclusos per damunt del dret al treball dels ciutadans lliures, atès que l'article 35 de la Constitució no té rang de dret fonamental.

Segons **García Arán**, el treball penitenciari europeu té, entre d'altres, les **característiques** següents:

1) Es tendeix a assimilar el treball penitenciari al **treball lliure**. Això concorda amb els manaments dels textos internacionals que diuen que el treball dels interns s'ha de regir per les normes de salari, seguretat i higiene aplicables als treballadors lliures.

a) A **Espanya** es reconeixen explícitament els beneficis de la Seguretat Social²⁴.

El treball penitenciari

És un dels temes que es tracta amb més unitat de criteri, conseqüència lògica dels acords internacionals que hi ha en la matèria.

L'obligatorietat del treball penitenciari

La recull l'article 26 LOGP, i també es plasma en els articles 20, 63, 41, 32 i les normes 28 i 10 d'Itàlia, Bèlgica, Alemanya, Holanda, Anglaterra i Gal·les i Suècia, respectivament.

⁽²³⁾Article 25.2 de la CE.

Lectura complementària

M. García Arán; A. de Solá Dueñas (1991). *Legislació Penitenciària Europea Comparada* (pàg. 39-44). Barcelona: Generalitat de Catalunya.

⁽²⁴⁾Articles 25.2 de la CE i 26.f LOGP.

b) A França i Bèlgica només s'esmenta la necessitat que el treball penitenciari es dugui a terme sempre que es pugui en les mateixes condicions que el treball lliure.

c) La **legislació italiana** reclama per al treball penitenciari els mateixos mètodes i la mateixa organització que per al treball desenvolupat en llibertat.

En resum, les legislacions europees en matèria penitenciària són cautesoses pel que fa al reconeixement dels beneficis i les prestacions laborals que corresponen als treballadors reclusos.

2) S'observa una tendència a **combinar el treball proporcionat per l'Administració i el que proporcionen les entitats privades**. Aquest és un tema important, ja que es poden produir abusos i explotacions injustes, cosa que ha provocat que el Conveni 29 de l'Organització Internacional del Treball prohibeixi la cessió del treball penitenciari a particulars i n'imposi el control per part de l'autoritat.

La majoria dels sistemes europeus acostumen a donar preferència al treball proporcionat per l'Administració, mentre que el proporcionat per part del sector privat és subsidiari. Però malgrat el caràcter de subsidiarietat, aquest treball es troba sota el control i l'autorització de l'Administració penitenciària.

Exclusions

No s'inclouen en situació de subsidiarietat els treballs pres-tats en situació de règim obert o semilibertat.

a) A Espanya l'article 2 de la Llei orgànica general penitenciària estableix que l'Administració ha de facilitar el treball penitenciari.

b) A França s'opta directament per la contractació administrativa en règim d'administració directa o de concessió, i es nega la possibilitat que aquestes relacions laborals puguin ser objecte de contracte de treball.

c) A Itàlia el treball proporcionat per les empreses requereix l'autorització del Ministeri de Justícia pel que fa a la venda dels productes que en resulten.

d) A Bèlgica, Alemanya, Anglaterra i Gal·les imperen sistemes semblants, i l'Administració ha d'autoritzar aquest conjunt d'actuacions.

e) El cas de Suècia és paradigmàtic en la mesura que no estableix cauteles especials per a evitar els possibles abusos laborals que la contractació privada dels reclusos pot produir. Aquest fet respon a la concepció sueca del règim obert com a situació preferent, mentre que el règim tancat es considera una situació que només s'aplica als casos en què resulta imprescindible.

3) La **remuneració del treball penitenciari** s'estableix expressament a les legislacions italiana, alemanya, holandesa i sueca. Les diferències rauen en la forma de cobrament del salari i en l'existència de percentatges establerts per l'Administració.

2.1. Els principis constitucionals

El reconeixement del **dret de l'intern a un treball remunerat**²⁵ es fa a la secció primera ("Dels drets fonamentals i de les llibertats públiques") del capítol segon del títol I de la Constitució espanyola i se li atorga una protecció jurídica per part dels tribunals ordinaris i del Tribunal Constitucional, tal com deriva de l'article 53.2 de la Constitució.

Bueno Arús, d'acord amb **García de Enterría**, estableix una sèrie de conclusions a partir del **valor normatiu** immediat i directe que es dedueix del caràcter constitucional dels esmentats preceptes, i que són les següents:

- 1) Els condemnats interns tenen un dret públic subjectiu i un dret fonamental que se'ls proporcioni un lloc de treball remunerat.
- 2) L'Administració penitenciària està obligada a proporcionar aquests llocs de treball.
- 3) En el cas que aquesta obligació s'incompleixi, la jurisdicció ordinària i la del Tribunal Constitucional han d'emparar el dret del condemnat treballador.
- d) En els supòsits en què, per qualsevol motiu²⁶, sigui materialment impossible proporcionar un lloc de treball a cada condemnat, l'Administració està obligada a pagar una indemnització per incompliment d'obligacions d'acord amb l'article 1101 del Codi civil.

El poder judicial no es mostra unànimement a l'hora de valorar l'eficàcia de la declaració constitucional del dret dels condemnats a un treball remunerat. Les sentències del Tribunal Constitucional 172/1989, de 19 d'octubre, i 17/1983, de 18 de gener, han resolt la qüestió en no emparar el dret fonamental del condemnat a un lloc de treball, sinó més aviat en rebutjar el dret de l'Administració a "negar-l'hi impunement", segons una irònica expressió de Bueno Arús.

El cas d'Itàlia

El cas d'Itàlia és característic, atès que s'estableix una assignació a la família del condemnat.

⁽²⁵⁾Article 25.2 de la CE.

⁽²⁶⁾Per exemple, l'atur.

Articles 26 a 40 LOGP

Els articles 26 a 40 LOGP desenvolupen convenientment els principis constitucionals, que cal posar d'acord amb la catalogació del treball penitenciari com una relació laboral de caràcter especial que fa l'article 2. c de l'Estatut dels treballadors.

El fonament del Tribunal Constitucional en resoldre la qüestió és que considera el dret del condemnat un **dret d'aplicació progressiva**, més que no pas un veritable dret subjectiu perfecte. Per això l'Administració només està obligada a proporcionar un lloc de treball a l'intern quan sigui possible i hi hagi un lloc disponible a l'establiment corresponent.

Aquesta doctrina del Tribunal Constitucional ha rebut una crítica severa per part d'alguns autors, que no admeten que el Tribunal Constitucional pugui decidir que determinats drets d'aplicació progressiva es converteixin a la pràctica en simples principis programàtics.

2.2. La relació laboral especial penitenciària

L'RD 782/2001 abans esmentat regula la relació laboral especial penitenciària que s'efectua en tallers productius dels Centres penitenciaris.

S'exclouen, doncs, de l'àmbit de la relació laboral penitenciària del RD 782/2001 les activitats següents:

- 1) El treball que els interns en règim obert duen a terme a l'exterior, per mitjà d'un sistema de contractació ordinària amb les empreses, i que es regula a la legislació laboral comuna.
- 2) També se n'exclouen les diferents modalitats d'ocupació no productiva que es desenvolupen en els establiments penitenciaris, com ara:
 - a) La formació professional.
 - b) L'estudi i la formació acadèmica.
 - c) Les ocupacions que formen part d'un tractament.
 - d) Les prestacions personals en serveis auxiliars comuns de l'establiment.
 - e) Les feines artesanes, intel·lectuals i artístiques.
 - f) En general, totes les ocupacions que no tinguin una naturalesa productiva.
 - g) Així mateix, s'exclouen de l'aplicació del RD l'activitat laboral duta a terme pels interns en règim obert que es troba sotmesa al sistema de contractació ordinari o legislació laboral comú.

Lectura complementària

En l'àmbit català, vegeu el capítol IV del Decret 329/2006 d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya relatiu a les especialitats del treball penitenciari, la formació ocupacional i la inserció sociolaboral.

2.2.1. Els drets laborals

Els reclusos i recluses que treballen en tallers productius tenen els drets laborals següents:

- 1) Dret que el treball productiu que pugui oferir l'Administració sigui remunerat.
- 2) Dret que es valori el treball productiu efectuat i la laboriositat de l'intern o interna amb vista al règim i al tractament.
- 3) Dret a participar en l'organització i planificació del treball productiu en la forma i amb les condicions establertes en la legislació penitenciària.
- 4) Dret a la promoció i la formació professional en el treball.
- 5) Dret a no ser discriminats laboralment per raons de nacionalitat, sexe, estat civil, edat, raça, condició social, idees religioses o polítiques, i idioma.
- 6) Dret a la integritat física i a una adequada política de seguretat i higiene en el treball.
- 7) Dret a la percepció puntual de la remuneració establerta per la legislació penitenciària, i al descans setmanal i les vacances anuals.
- 8) Dret al respecte a la intimitat amb les limitacions exigides per la vida ordenada a la presó, i dret a la consideració deguda a la seva dignitat.

2.2.2. Els deures laborals

Pel que fa al deure de treballar, els interns condemnats i els preventius tenen consideracions diferents:

- 1) Tots els **condemnat**s l'han de complir d'acord amb les seves aptituds. Queden exclosos d'aquesta obligació els individus següents:
 - a) Els reclusos sotmesos a tractament mèdic a causa d'un accident o d'una malaltia i fins que siguin donats d'alta.
 - b) Els que pateixen incapacitat permanent per a tot tipus de treballs.
 - c) Els més grans de seixanta-cinc anys.
 - d) Els que perceben prestacions per jubilació.

Lectura complementària

Sobre els drets laborals dels reclusos, vegeu l'article 5 RD 782/2001.

L'edat laboral

El dret a no ser discriminats laboralment per raons d'edat s'ha de mantenir dins dels límits marcats per la legislació laboral i penitenciària.

e) Les dones embarassades en els termes i límits reglamentàriament establerts amb motiu del part.

f) Els interns o internes que no puguin treballar per causes de força major.

2) Els presos preventius poden treballar d'acord amb les seves aptituds i inclinacions. Amb aquesta finalitat, l'Administració penitenciària ha de facilitar els mitjans d'ocupació de què disposi.

2.2.3. Els deures bàsics

Els deures bàsics dels reclusos en els tallers productius i que sorgeixen de la relació laboral penitenciària es disposen en l'article 6 RD 782/2001, i són els següents:

1) Complir amb les obligacions concretes del lloc de treball d'acord amb les regles de la bona fe, la diligència i la disciplina, i amb les obligacions que derivin del seu programa individualitzat de tractament.

2) Observar les mesures de seguretat i higiene en el treball que s'adoptin.

3) Complir les ordres dels funcionaris, mestres de taller i monitors en l'exercici regular de les seves facultats respectives.

4) Contribuir a aconseguir el compliment de les finalitats del treball i, si escau, de la productivitat.

2.2.4. La durada de la relació laboral especial penitenciària: les causes de suspensió i les causes de cessament

La durada de la relació laboral especial penitenciària ha de ser igual a la durada de l'obra o servei que s'efectua, si bé es preveuen uns supòsits específics per a la seva suspensió i cessament:

1) L'RD 782/2001 estableix un catàleg de les circumstàncies temporals que poden comportar la **suspensió** de la relació laboral en l'àmbit penitenciari i esmenta les següents:

a) Mutu acord entre les parts.

b) Incapacitat laboral dels treballadors penitenciaris.

c) Maternitat de la dona treballadora (16 setmanes, ampliables en supòsits de parts múltiples).

La remuneració dels preventius

Quan duguin a terme voluntàriament treballs productius emmarcats en la relació laboral penitenciària, han de gaudir de les mateixes remuneracions establertes per als condemnats.

d) Suspensió de sou i feina pel compliment de sancions disciplinàries penitenciàries d'aïllament.

e) Força major temporal.

f) Raons de tractament.

g) Trasllet temporal dels interns durant el gaudi dels permisos o les sortides autoritzades.

La suspensió exonera de les obligacions recíproques de treballar i remunerar el treball. En aquests casos, la direcció del centre pot designar un altre intern treballador perquè ocupi el lloc de treball mentre dura la suspensió.

2) El **cessament** de la relació laboral penitenciària té lloc sempre que concorren les circumstàncies expresses que es detallen en l'article 10 RD 782/2001 i són les següents:

a) Mutu acord entre les parts.

b) Expiració del temps establert.

c) Ineptitud coneguda de l'intern treballador o sobrevinguda amb posterioritat al desenvolupament del lloc de treball adjudicat.

d) Mort, gran invalidesa o invalidesa permanent total o absoluta del treballador penitenciari.

e) Haver complert el treballador seixanta-cinc anys d'edat.

f) Força major que impossibiliti la prestació del treball.

g) Excarceració del treballador penitenciari.

h) Contractació amb empreses de l'exterior per als condemnats classificats de tercer grau.

i) Raons de tractament.

j) Trasllet de l'intern treballador a un altre establiment penitenciari per un període superior a dos mesos.

k) Dimissió de l'intern treballador.

1) Raons de disciplina i seguretat penitenciàries.

2.2.5. El règim retributiu

La **retribució dels reclusos** emmarcats en la relació laboral penitenciària es determina d'acord amb tres factors (article 15 RD 782/2001):

- El rendiment normal de l'activitat realitzada.
- La categoria professional.
- L'horari de treball complet.

Per a determinar la retribució es pren com a referència el **salari mínim inter-professional** vigent en cada moment, de manera que el salari resultant es fixa en proporció al nombre d'hores treballades realment i al rendiment aconseguit pel treballador.

Càlcul de les retribucions

Les retribucions també es poden calcular per producte o servei efectuat, per temps o per qualsevol altre sistema.

El **pagament** de les retribucions el duu a terme l'Organisme Autònom del Treball i les Prestacions Penitenciàries o l'organisme autonòmic equivalent per mitjà d'un ingrés mensual al compte de peculi de l'intern.

L'**embargament** de les retribucions només es pot realitzar en les condicions i amb els requisits establerts per al salari del treballador lliure.

2.2.6. Les categories laborals

Els reclusos i recluses treballadors es classifiquen, d'acord amb el seu nivell de coneixements, la seva capacitat laboral i les funcions que duen a terme, en les categories següents:

1) **Operaris de base.** Duen a terme el conjunt de les tasques necessàries perquè funcionin els tallers productius.

2) **Operaris superiors.** A més de dur a terme les tasques necessàries per al funcionament dels tallers productius, col·laboren en la seva organització i manteniment.

2.2.7. El calendari i la jornada laboral

El Consell de Direcció del centre fixa el calendari laboral que ha de regir al llarg de l'any, d'acord amb la jornada màxima legal vigent a cada moment.

Els interns i internes treballadors tenen dret, amb caràcter general, a un **descans setmanal** d'un dia i mig ininterromput durant la tarda del dissabte i tot el diumenge²⁷. Les **vacances anuals** tenen una durada de trenta dies naturals o la part proporcional que correspongui, i el seu gaudi es condiciona a les orientacions del tractament i les necessitats del treball.

(27) També són dies de descans les festes laborals de la localitat on està situat el centre.

En el cas de necessitat i d'acord amb els treballadors, el director del centre pot autoritzar que:

- a) La jornada laboral superi les hores establertes en el calendari laboral.
- b) Els dissabtes, diumenges i dies festius puguin ser laborables.

2.2.8. Els conflictes laborals

Les qüestions litigioses derivades de **conflictes individuals** promoguts pels interns treballadors emmarcats en la relació laboral penitenciària es regeixen pel text refós de la Llei de procediment laboral.

La **reclamació per via administrativa** i en la forma legalment establerta és un requisit indispensable per a poder demandar l'Organisme Autònom del Treball i les Prestacions Penitenciàries o l'organisme autonòmic competent.

Les **infraccions** i les **sancions laborals** dels treballadors penitenciaris es regeixen pel que disposa l'article 58 de l'Estatut dels treballadors sempre que siguin aplicables a aquesta relació laboral especial.

Els treballadors penitenciaris emmarcats en la relació laboral especial penitenciària gaudeixen de l'acció protectora de la **Seguretat Social** establerta a la legislació vigent.

2.3. L'embargabilitat del pagament del treball penitenciari per a satisfer la responsabilitat civil derivada del delictes

Els **fons de peculí i d'estalvi** creats per facilitar el retorn del reclus o reclusa a la vida lliure es troben dràsticament limitats quant a disponibilitat per dos tipus de regles, que són els següents:

- 1) Les **regles relatives al caràcter tuitiu** encomanat a l'Administració penitenciària perquè els interns mantinguin les càrregues familiars i el compliment de la resta d'obligacions.
- 2) Les **regles penals i processals** vinculades a la responsabilitat civil derivada del delictes i a la seva execució.

L'article 33.2 de la LOGP estableix de manera taxativa que:

Embargament de la retribució

Les qüestions processals derivades de l'embargament de la retribució dels interns s'han d'analitzar tenint en compte els articles 1447, 1451 i 1452 de la Llei d'enjudiciament civil.

"La retribución del trabajo de los internos sólo será embargable en las condiciones y con los requisitos establecidos para el salario del trabajador libre."

Article 33.2

Tal com es dedueix de l'article 27.2 de l'Estatut dels treballadors, el treballador és inembargable en la quantia del salari mínim interprofessional.

2.4. Els treballs ocupacionals no productius

Els treballs realitzats a la infermeria, cuines, economats o aquells altres efectuats per a l'Administració i que suposin reducció de despesa pública formen part dels "serveis auxiliars comuns de l'establiment", i no tenen altre objecte que el manteniment o conservació del mateix, i es distribueixen atenent als principis de proporcionalitat i no discriminació.

Per altra banda, els establiments penitenciaris poden crear **tallers ocupacionals** perquè hi treballin els reclusos o recluses, d'acord amb els programes establerts per l'Administració penitenciària competent o per la Junta de Tractament del centre.

Els treballs desenvolupats en aquests tallers tenen unes característiques determinades:

- 1) No s'emmarquen en la relació laboral especial penitenciària ni gaudeixen de l'acció protectora de la Seguretat Social.
- 2) Els reclusos o recluses que desenvolupen treballs ocupacionals poden rebre incentius, recompenses o beneficis penitenciaris.
- 3) Els beneficis econòmics que s'obtenen amb la venda dels productes elaborats en els tallers ocupacionals es destinen a la reposició dels materials necessaris per a l'elaboració dels productes i al pagament d'incentius als interns.

3. L'assistència social postpenitenciària

La Llei orgànica general penitenciària dedica un títol autònom a l'assistència postpenitenciària. Amb això la Llei ha volgut ser conseqüent en el seu compromís amb l'ordre resocialitzadora que deriva de la Constitució i que aquesta consagra en el seu article 1, i intenta fer front als obstacles existents per a la reinserció social després de l'excarceració.

L'article 73 LOGP estableix que els condemnats que han complert la seva pena i els que d'alguna manera han extingit la seva responsabilitat penal han de ser plenament reintegrats en l'exercici dels seus drets com a ciutadans. Aquesta declaració programàtica es completa amb una altra declaració també contundent: els antecedents no podran ser en cap cas motiu de discriminació social o jurídica.

Aquest fet planteja el problema de si aquesta prohibició general de discriminació no contradiu el que el Codi penal preveu pel que fa a les qüestions següents:

- 1) La **rellevància dels antecedents penals** en l'agreujaent de reincidència i en la remissió condicional de la pena privativa de llibertat.
- 2) El fet que només amb la **rehabilitació** s'extingeixen de manera definitiva tots els efectes de la pena, tal com establia l'antic article 118 del Codi penal.

La qüestió, òbviament, no es pot plantejar en termes de derogació del que preveu el Codi penal després de les reformes de 1983 i de 1995. De totes maneres, sembla clar que la declaració de l'article 73.2 té un caràcter tan genèric que és difícil de concretar, i que no totes les formes de rellevància jurídica dels antecedents –especialment les que preveu la llei penal– es poden considerar una forma de discriminació.

El que disposa l'article 73 és, doncs, compatible amb la subsistència dels antecedents penals, sempre que la llei prevegi una via raonable per a la cancel·lació d'aquests antecedents, com ara la que consagra actualment l'article 136 del Codi penal.

Les propostes de supressió pura i simple del **Registre de Condemnats i Rebels** desconeixen o menysvaloren dues coses:

1) Les exigències d'una política criminal adequada en l'aplicació judicial dels substitutius penals.

2) La utilitat del coneixement dels antecedents en la individualització penitenciària de la pena, és a dir, a l'hora d'emprendre un programa de resocialització en cas de recaiguda en el delictes.

La declaració que conté l'article 73 es completa amb la previsió de l'article 74, que configura una **Comissió d'Assistència Social** a la qual s'encomana la prestació de l'assistència social necessària als interns, als que gaudeixen de llibertat condicional o definitiva, i als familiars dels uns i dels altres.

Aquesta iniciativa és conseqüent amb els continguts propis de l'estat social, que intenta posar en marxa els mecanismes necessaris per a superar els obstacles reals per a una reinserció social efectiva.

A més, és una iniciativa de signe social que manifesta un cert reconeixement de l'efecte negatiu de caràcter dessocialitzador propi de la privació de llibertat, que s'intenta contrarestar per mitjà de mesures positives.

Segons disposa l'article 75 de la Llei orgànica general penitenciària, el personal assistencial de la Comissió d'Assistència Social ha d'estar constituït per funcionaris que han de passar a prestar els seus serveis en aquest òrgan, amb exclusió de qualsevol tipus d'activitat que no sigui de caràcter estrictament assistencial.

Extensió de l'assistència social als familiars

L'extensió de l'assistència social als familiars dels interns respon a l'exigència ineludible de corregir l'impacte que la privació de llibertat té sobre les persones de l'entorn del pres, que, tot i no estar afectades per la condemna penal, poden patir-ne indirectament les conseqüències, tant des del punt de vista econòmic com assistencial.

Malgrat aquesta precaució legal, no es pot desconèixer que la dimensió estrictament assistencial d'aquesta comissió ha conviscut també amb una certa **funció auxiliar de control** que es materialitza en les previsions reglamentàries sobre la llibertat condicional.

A Catalunya, el Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels Serveis d'Execució Penal a Catalunya ha derogat les disposicions del Decret 555/1983 que regulà, en el seu dia, la creació de la Comissió d'Assistència Social Penitenciària.

Els articles 100 i següents del Decret de 2006 regulen la composició i funcions d'aquests serveis socials. Les funcions comprenen tant l'assistència social i comunitària a la població reclusa, com el control, seguiment i execució de la llibertat condicional i de totes aquelles mesures penals que suposen una alternativa a l'ingrés en presó.

Resum

La Llei orgànica general penitenciària defineix el **tractament penitenciari** com el conjunt d'activitats dirigides a aconseguir la reinserció social dels condemnats.

Un dels aspectes més remarcables de la Llei orgànica general penitenciària és el caràcter central que hi ocupa el tractament dels condemnats en el sistema penitenciari, fins al punt que s'hi subordinen els aspectes referents al **règim penitenciari**.

Tanmateix, ni la mateixa llei ni la pràctica no són sempre coherents amb aquest model teòric i sovint les exigències de règim s'imposen a les sempre més complexes expectatives del tractament.

La **voluntarietat del tractament** es dedueix de la Constitució, fet que contrasta amb la regulació de la classificació, que és una operació efectuada teòricament amb criteris de caràcter tècnic, però de la qual deriven conseqüències com ara l'internament en un centre de règim tancat, de règim ordinari o de règim obert, amb el corresponent règim penitenciari.

La Llei considera el **treball penitenciari** alhora com un dret i com un deure dels interns. Tot i trobar-se regulat en el títol referent al règim penitenciari, el treball productiu i remunerat s'ha de considerar una eina de tractament que tendeix a millorar les expectatives de reinserció social del subjecte després de la seva excarceració. Altrament hi hauria el risc de ressuscitar la institució dels treballs forçats, prohibida per la Constitució.

El Reglament penitenciari de 1996 aclareix l'**estatut jurídic** d'aquesta forma de prestació laboral, i estableix i desenvolupa el concepte de relació especial penitenciària.

L'**assistència postpenitenciària** obeeix a l'afany de portar fins a les últimes conseqüències, i d'acord amb les exigències pròpies d'un estat social, l'ordre resocialitzadora continguda a la Constitució. La realització de l'esmentada assistència es fa efectiva bàsicament mitjançant una Comissió d'Assistència Social, prevista a la llei i desenvolupada a Catalunya per una normativa autonòmica específica de rang sublegal que es refereix als Serveis d'execució penal.

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. L'objectiu del tractament penitenciari és...
 - a) la regeneració moral del delinqüent.
 - b) l'assumpció per part del delinqüent dels valors socials dominants.
 - c) assolir la normalitat psíquica de l'intern.
 - d) que l'intern sigui capaç de viure sense cometre actes delictius.

2. La classificació és...
 - a) el conjunt d'actuacions de l'Administració penitenciària que condueix a l'atribució d'un grau de tractament.
 - b) l'operació per la qual hom separa els interns segons criteris d'edat, salut, condició de reincidència o no.
 - c) l'acord de la direcció de l'establiment que separa i distribueix els interns tenint en compte la naturalesa i la gravetat del delicte comès.
 - d) l'acord de l'equip tècnic pel qual es determinen les tècniques de tractament aplicables als preventius i als condemnats.

3. Els interns classificats de primer grau són conduïts a...
 - a) establiments de règim obert.
 - b) establiments de règim tancat.
 - c) establiments de règim tancat o ordinari, segons les infraccions disciplinàries que constin en el seu expedient personal.
 - d) qualsevol classe d'establiment, segons les exigències del tractament i els criteris previstos per la llei.

4. Quina solució preveu la llei per als condemnats que refusin ser sotmesos a tractament?
 - a) La negativa es considera una infracció disciplinària greu.
 - b) La llei consagra explícitament el dret a refusar globalment el tractament i estableix una tècnica especial de classificació.
 - c) La no-classificació, amb efectes sobre el règim penitenciari, però sense caràcter sancionador.
 - d) Els condemnats que rebutgin un determinat mètode de tractament seran classificats mitjançant l'observació directa del comportament i la utilització de les dades existents.

5. La relació laboral especial penitenciària s'estableix entre l'intern treballador i...
 - a) l'empresa externa concertada amb l'Administració.
 - b) el centre penitenciari constituït *ex lege* en empresari.
 - c) un organisme autònom de l'Administració.
 - d) les cooperatives de presos.

6. ¿La llei preveu la possibilitat de satisfer la responsabilitat civil derivada del delicte amb el salari provinent del treball penitenciari?
 - a) És una possibilitat legalment prohibida.
 - b) El salari és embargable d'acord amb les condicions legals generals (excepció: salari mínim interprofessional).
 - c) L'Administració penitenciària reté d'ofici una part del salari sempre que en el títol executiu hi ha una condemna civil.
 - d) El salari és embargable en la seva totalitat i sense cap condició.

7. L'òrgan al qual la llei atribueix competències pel que fa a l'assistència postpenitenciària és...
 - a) la Junta de Tractament.
 - b) la Comissió d'Assistència Social.
 - c) el Comitè de Control i Seguiment de Mesures.
 - d) el jutge de vigilància penitenciària.

8. Quines causes, d'entre les següents, recull el Reglament penitenciari per al cessament de la relació laboral especial penitenciària?
 - a) Raons de tractament, de disciplina i de seguretat penitenciària.
 - b) Haver acumulat tres sancions disciplinàries greus o una de molt greu.
 - c) Haver estat classificat de primer grau.
 - d) Haver estat classificat de tercer grau.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. d, 2. a, 3. b, 4. d, 5. c, 6. b, 7. b, 8. a.

Glossari

assistència postpenitenciària *f* Conjunt de prestacions efectuades per l'Administració després de l'excarceració amb vista a afavorir la resocialització de l'alliberat.

CE *f* Constitució espanyola.

classificació *f* Acord adoptat per la Junta de Tractament, basat en criteris tècnics, en virtut del qual s'assigna a un condemnat un grau determinat.

excarceració *f* Sortida amb caràcter permanent del condemnat del centre penitenciari, que pot tenir caràcter condicional (llibertat condicional) o definitiu (llibertat definitiva).

grau *m* Cadascuna de les fases del sistema de compliment legalment establert que determina la subjecció del penat a un determinat règim i la seva ubicació al centre o la dependència corresponent.

LOGP *f* Llei orgànica general penitenciària.

observació *f* Activitat efectuada per la Junta de Tractament, amb el suport dels equips tècnics, amb caràcter previ a la classificació o sobre els presos preventius no susceptibles de classificació.

Resocialització *m* Reinserció social consistent en la capacitat i voluntat de la persona que ha comès anteriorment un fet delictiu de dur a terme una vida sense delictes.

RP *m* Reglament penitenciari.

STC *f* Sentència del Tribunal Constitucional.

TC *m* Tribunal Constitucional.

tractament *m* Conjunt d'activitats dirigides a aconseguir la reinserció social del condemnat.

treball penitenciari *m* Activitat remunerada efectuada per una persona internada en un centre penitenciari i concebuda com un mitjà de resocialització.

Bibliografía

Alarcón Bravo, J. (1994). "Cumplimiento efectivo de la pena privativa de libertad: efectividad material ". *Ejecución de la sentencia penal*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial.

Bueno Arús, F. (1981). "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario". *Estudios penales y penitenciarios*. Madrid: Instituto de Criminología / Universidad Complutense.

Bueno Arús, F. (1994). "El Trabajo Penitenciario. La Redención de Penas por el Trabajo". *Vigilancia Penitenciaria*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial.

Camacho Brindis, M. C. (1993). *Psiquiatría y prisión*. ADPCP (núm. 2).

Cuesta Arzamendi, J. L. de la (1982). *El trabajo penitenciario resocializador*. Sant Sebastià: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.

Diversos autores (1982). *La normativa laboral penitenciaria. Situación y desarrollo. Trabajos penitenciarios*. Madrid.

García Valdés, C. (1985). *Teoría de la pena*. Madrid: Tecnos.

Mapelli Caffarena, B. (1983). *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*. Barcelona: Bosch.

Mapelli Caffarena, B. (1989). "Consideraciones entorno al art. 10 de la LOGP". *Revista de Estudios Penitenciarios* (núm. extra 1).

Palomeque López, M. C. (1982). "La relación laboral de los penados en Instituciones Penitenciarias". *Revista Española del Derecho al Trabajo* (núm. 9).

Rodríguez Alonso, A. (2001). *Lecciones de Derecho Penitenciario*. Granada: Comares.

Soler Arrebola, J. A. (2000). *La relación laboral especial penitenciaria*. Granada: Comares.

Soler Arrebola, J. A. (2001). "La Seguridad Social de los internos sujetos a la relación laboral especial penitenciaria: una regulación pendiente" *Actualidad laboral* (núm. 1).

Soler Arrebola, J. A. (2002). "El tardío desarrollo reglamentario laboral de la relación especial de los internos en prisiones" *Temas laborales: Revista andaluza de trabajo y bienestar social*, (núm. 63).

Tamarit Sumalla, J.; Ramón García, A.; Rodríguez Puerta, M. J. i Sapena Grau, F. (2005). *Curso de Derecho Penitenciario*. Valencia: Tirant lo Blanch.